

פרשת ויחי

כִּי אֶרְךָ יָמִים וְשָׁנֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ (משלי ג ב):

והוא מאמר הכתוב **כִּי אֶרְךָ יָמִים וְשָׁנֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ**, כי הצדיקים יזכו תחלה לאורך ימים בלבד, אך בסוף ימיהם - **וְשָׁנֹת חַיִּים** שהם שנים שמתהפכות על האדם מרעה לטובה כמאמר רבותינו ז"ל (יומא עא.), ולבסוף - **וְשָׁלוֹם** שהוא עולם האחרון שהוא שלום במנוחתו, כמאמר רבותינו ז"ל (כתובות קד.) **אמר ר' אלעזר: בשעה שהצדיק נפטר מן העולם, שלש כיתות של מלאכי השרת יוצאות לקראתו, אחת אומרת לו: בא בשלום, ואחת אומרת: הולך נכחו, ואחת אומרת לו: יבא שלום ינוחו על משכבותם.** והוא עצמו ענין יעקב אבינו ע"ה אשר כל ימיו מכאובים, [שאמרו רז"ל (ב"ר פד א) שאמר על עצמו 'לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז' (איוב ג כו), אך הנה בסוף ימיו אכל בטובה שלמה:

והוא אומרו **וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שִׁבְעַת עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַיְהִי יָמָיו יַעֲקֹב שָׁנָה חֲמִישִׁי שָׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמֵאָה שָׁנָה. וַיִּקְרְבוּ יָמָיו וַיִּשְׁאַל לְמוֹת וְגו' (מז כח כט).**

מהיות שהצדיקים עובדי אלהים - כל מגמת פניהם לעולם האחרון, ו'במה נחשב³³⁴ בעיניהם כל הצלחות העולם הזה, לכן מידם היתה זאת להם להיות גם הצלחתם בעולם הזה - בסוף ימיהם המדבקים לעולמם הטוב, וכמאמר רבותינו ז"ל (ב"ר פר' טו) צדיקים - תחלתם יסורין וסופם שלום, כי בסוף ימיהם יתחיל להתנוצץ עליהם אור המוכן אליהם מעולם האחרון, ויטעמו קצת מיערת דבשם. לא כן הרשעים - כי (אם) [הם] כל מעשיהם [שהם עושים, הם] לטוב להם מיד ולא לתר, ואינם משגיחים על אחריתם, וכמו שאמר הכתוב (דברים לב כט) "לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחרייתם" - גם הטובה הנתנת להם, נתנה בתחלה, וסופם יסורין מדבקים לעולמם האחרון, כי יתחיל להתנוצץ הרע עליהם המוכן להם בעולם האחרון, ויטעמו קצת מפרי מעשיהם אשר לא טובים. ולזה אמרו רבותינו ז"ל (ב"ר שם ורש"י פר' תולדות על פסוק ואברכה מברכה) **רשעים - תחלתם שלום וסופם יסורין, והצדיקים תחלתם יסורין וסופם שלום:**

334. ע"פ ישעיה (ב כב) ונמרא (ברכות יד.).

[והיא 'פרשה סתומה']. א' יש להבין סתימה זו למה, וכבר פירשו רז"ל (רש"י על פסוק זה). ועוד לאלוה מילין. גם מה שפירט שחיה בארץ מצרים י"ז שנה, שלא היה מן הצריך. גם אומרו "ויהי ימי יעקב" ולא "ויהיו" כמו שנאמר "ויהיו חיי שרה". גם אומרו "ויקרב" וגו', אחר שהשלים שנותיו אך יאמר "ויקרב" וגו'. ולפי פשוטו הוא התחלת ענין, כאומר: וכשקרב ימי ישראל למות וכו'. גם [צריך לפרש] מה שקראו תכף [אחר זה] בשם 'ישראל'.

ואך הענין הוא במה שנתבאר למעלה,
כי הצדיקים - ובפרט יעקב אבינו - יצא
משלום לשלום, ונדבקו לו השני עולמות
מעונג לעונג, ולרמוז מאמר רז"ל (תענית ה):
יעקב אבינו לא מת, והקשו וכו' בכדי ספדו
וכו', אמר לו מקרא אני דורש (ירמיה ל י)
'כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ
שביב', מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים
אף הוא בחיים. עכ"ל. וכבר תמהו רבים
במאמר זה. ועוד יש לתמוה אומרו "מקרא
אני דורש" מאי פגנתו בזה:

ונראה שהפגנה באומרם יעקב אבינו לא
מת, שכל הצדיקים על כל פנים, מהיות ש'אין
צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא'³³⁵,
על כל פנים - בצאת נפשו ממנו - יקבל
קצת צער למרק חטאו, והוא צער המיתה
או אחרית. אכן יעקב אבינו - באשר כל
ימיו מכאובים - לא נשאר מחטאיו מאומה,

ומיד פירש מתענוג שהיה [שרוי] בו לתענוג האחרון בלי שום פירוד כלל. והוא אומרם **יעקב אבינו לא מת**, שמנפלאות ה' יתעלה סלק נשמתו בלי צער כלל, וגם אחר חמות לא ראה צער כלל, רק יצא משלום לשלום ומזן אל זן. ובוה פירשנו למעלה בפרשת חיי שרה על ר' עקיבא שיצאת נשמתו באחד, ואמרו לו אשריך וכו' יען שם.

באופן שיעקב אבינו כאלו לא מת כלל.
ואמנם קצת צדיקים תתייחס להם המיתה
לטוב להם שיצאו מצער למנוחה, אכן יעקב
אבינו ע"ה שחיה בחיים במנוחה שלמה
ויצא למנוחה נכונה ולא היה צער ביניהם,
יותר יצדק עליו לומר לא מת. וכשהקשה
לו וכו' בכדי ספדו ספדינא, אמר לו מקרא
אני דורש, והיה פירוש דבריו: שאיני כמגיד
ומספר מעשה שחיה, שעל השומע לקבל
דבר כפשוטו. אבל דרשה אני דורש, וכבר
ידוע מנהג הדרשות שלפעמים הם בדרך
משל וחידה, ואין הדבר מוכרח שהוא
כפשוטו. ועל כיוצא בזה אמרו (תקוני זוהר
חדש קסו א) אין משיבין על (הדרש) [ההגדה],
שיש לו פנים לכאן ולכאן. ועוד נפרש לקמן
דרך אחרת בס"ד:

באופן שמכלל המאמר לפי מה שפירשנו
בו שיעקב אבינו - מהיותו בעונג גדול ומשם
נעתק מיד לעונג רב ועצום - אמר עליו "לא
מת", נאמר שהוא-הטעם לחבור-פרשיות-
זה באין-הפרש [והפסקה] ביניהם. ואף

שחז"ל קראו לה '[פרשה] סתומה', ודרשו דרשות המתחסות לפתימה, לפי דרכנו נאמר שהיא מחברת, שהן שתי פרשיות כמו שקבלו רז"ל, והן מחברות בלי פירוד, לרמוז שיעקב אבינו לא היה לו פירוד בין שני העולמים בצער מיתה וכיוצא, רק נעתק משלום לשלום ומעונג לעונג. אך לפי שהתענוגים אינם שווים, זה גשמי וזה רוחני, נחשבו שתי פרשיות, והבדיל ביניהם באות אחת³³⁶, להורות שהם משונים זה מזה, ואכן בכללות התענוג - מחברים הם:

ואכן אומרו ויחי יעקב בארץ מצרים **שבע עשרה שנה**, הוא להורות שלא נח יעקב אבינו כל הימים אשר היה חי. ואף בימים הסתומים שלא נתפרש מה היה עסקו בהם, גלגל לנו הכתוב כאן שפָּלַם היו בצער. ונוכל לומר שלא היה בעולם כי אם י"ז שנה. וזהו ויחי יעקב - כל ימי חייו יעקב [במנוחה], היו - בארץ מצרים י"ז שנה, אך השנים בכללותם לא יצדק עליהם כי אם [ויחי ימי יעקב], לשון הויה, שהיה יעקב בזה המציאות **שבע שנים וארבעים ומאת שנה**³³⁷.

ולחבין אומרו אחר כך ויקרבו ימי ישראל למות, נאמר [ונבאר] עוד אומרו ויחי ימי יעקב, ש[לכאורה] לשון הכתוב - כשכולל הפרטים בסך אחד - אומר "ויחי כך וכך ויהיו כל ימי". אבל [יש לפרש ש]מאמר

'ויחי ימי יעקב', ומאמר 'ויהיו חיי שרה' (לעיל כג א) מורים שנתחדש דבר בחייהם. והוא ב[הקדים] מאמר רז"ל (ילקוט חדש מערכת דוד אות נח) **שיעקב אבינו - מכלל האבות - נתן זמן-מה מימי חלדו לדוד המלך ע"ה**, כי [אלמלא נתן מזמן חייו לדוד], היה ראוי לחיות כאביו או אבי-אביו. ולזה אמר ויחי יעקב וגוי י"ז שנה, והיה ראוי לחיות יותר לפי המערכת שבה נולד, אך ויחי ימי יעקב קמ"ז שנה, שגזרה נגזרה להניח מִיָּמיו סך-מה, ולא היו כי אם קמ"ז.

באופן שמאמר ויחי ימי יעקב הוא על הגזרה, לא על החיים בפועל. ולזה אמר אחריו ויקרבו ימי ישראל, שאחר שנגזרה גזרה עליו - גם מצד הטבע קרבה מיתתו לצוות את בניו אשר יצטרך, ולזה ויקרא **לִבְנֵי לְיוֹסֵף**:

ועוד יאמר ויקרבו ימי ישראל למות. הוא במאמר רז"ל (ב"ר פר' סב, על פסוק יקר בעיני ה') **שכשמיניע זמן פטירת הצדיקים, הקב"ה מראה להם מתן שכרם, ונפשם שְׂבִיעָה והם ישנים, וכן הוא באברהם: וימת אברהם בשיבה טובה זקן ושבע** (לעיל כה ה). והענין, [כדי] שלא יקשה על הצדיקים פרידתם מהעולם הזה, מטעימן ומראה להם שכר העולם הבא, עד שמאסים בתענוג העולם הזה כלפי תענוג העולם הבא. וזהו 'ונפשם שְׂבִיעָה והם ישנים'. וידוע (עין לעיל

337. וזהו ויחי לשון יחיד, לומר שפרט לאותן י"ז שנה - כל חייו מקשה אחת של צער.

336. [שהוא הרוח שהיביים להניח בין מלה למלה בכתיבת ס'ת תפלין ומוזוות וכתבי הקודש, כמ"ש ביו"ד (ס' רעד ס"ד)].

בעיניהם. ולזה אמר [יוסף]: "אחה אבא, אנכי כמו שהייתי - כן אנכי, לא שניתי משוב לרע כאשר נראה מדברך, ובלא שבועה אעשה כדברך [מעצמי ומרצוני] לבד". ודקדק לומר כדברך, לומר שמלבד שאעשה דברך עצמו, אלא אפילו דבר הדומה לדברך, אחוש לספיקו שמא רצונך גם בזה הדומה לו ואעשה אותו, ואם כן למה זה לי שבועה. ואך יעקב אבינו ע"ה, מהיותו יודע עכוב פרעה עליו, ויאמר השבעה לי, שכן רצוני שתשבע לי:

ועם זה מדוקדק אומרו וישתחו ישראל על ראש המטה (שם). ופירשו רז"ל (ספרי - דברים לא, ורש"י כאן) [שהודה לה] על שהיתה מטתו שלמה, שהרי יוסף - מלך הוא, ועומד בצדקו. וקצת קשה, מה יום מיומים שידע שיוסף עמד בצדקו. ועם מה שפירשנו נחא, שבדבר זה היה נושא ונותן יוסף עמו באומרו "אנכי אעשה כדברך", כמו שפירשנו, ולזה וישתחו ישראל וגו', כפירושם ז"ל [שהודה ושבח שלא יצא ממנו פסולת] כלשון הספרי.

ועוד יש לפרש לפי דרכנו, שאומרו על ראש המטה הוא כפירוש רש"י ז"ל על פסוק "אלה תולדות יעקב - יוסף", שתלה תולדות יעקב ביוסף, שהוא היה עקר המטה, באופן שיוסף יקרא 'ראש המטה', שפגנת יעקב אבינו תהלה [בנישואיו] - היתה ברחל

פרשת ויצא עמוד & ד"ה ובדרך הלכשה) שישם ישראל מורה על הנחת הצדיק בעולם הבא שנקרא בשם ישראל, לשון שררה וגדולה. ואכן, בעולם הזה נקרא בשם יעקב, כי רוב הצדיקים מדבקים ומענים ועלובים מבעלי זרוע ובעלי לשון. ולזה, בעת הגיע זמן פטירת יעקב אבינו, קרבו ויאתיון לפניו ימי עולם הבא - שהם ימי ישראל - למות, שקרבו לפניו כדי למסור נפשו בשמחה ובטוב לבב כאשר יראה המנוחה אשר הוכנה אליו. וזהו ויקרבו ימי ישראל כדי למות ברצונו הטוב:

ויקרבו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת אל נא תקברני במצרים. ושבבתי עם אבתי ונשאאתני ממצרים וקברתני בקברתם ויאמר אנכי אעשה כדברך. ויאמר השבעה לי וישבע לו וישתחו וישראל על ראש המטה (מו כט-לא). קצת קשה שכבר אמר "שים נא ידך תחת ירכי" דהיינו השבועה, ובאומרו "אנכי אעשה כדברך" לא היה צריך עוד. ובפשטים³³⁸ פירשתי, עין שם:

ונראה שיוסף הרגיש [שאולי אינו טוב בעיני אביו, וחשוד הוא [בעיניו] לחלל צוואת אביו ועל כן הוצרך להשביעו, וכאותה שאמרו (יומא יח) "ומשביעין אותו במי ששפן שמו בבית הזה שלא ישנה", להיותו חשוד

338. כנראה הפגנה לספר "משמחי לב" להגהמ"ח ולזה"ה, אך לא נמצא בפנים במקומו, וחבל על דאבדון.

שילדה את יוסף. באופן שלפי המחשבה, יוסף הוא ראש המטה. וזהו וישתחו ישראל על ראש המטה, בשביל יוסף שהוא ראש המטה, שעדין [הוא] צדיק גמור:

ויאמר יעקב אל יוסף אל שדי נראה אלי בלוי בארץ כנען ויברך אתי. ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם. ועתה שני בניה הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם. ואני בבאי מפדן מטה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כברת ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרתה הוא בית לחם (מח ג-ז). צריך להבין מה פגנתו בהקדמה זו "ויאמר אלי הנני מפרך" וגו'. וכבר פירשו רז"ל כמו שכתב רש"י ז"ל. וצריך פירוש לפירושם ז"ל, מה הבטחה היא זו שיתחלק אחד מהשבטים, ומה יוסף זה ליעקב להתחלק שבט יוסף לשנים. גם יש לדקדק אומרו ועתה, מאי 'ועתה'. ולפירוש רז"ל יאמר: ש"עך עתה הייתי מקוה אולי יצאו ממני, אכן עתה שרואה אני שקרבה פקודתי ודבר אלהינו יקום לעולם, מוכרח שכן פגנתו שעתיד אחד משבטי ליחלק, ואותה אני נותן לך". וזהו ועתה - כשראיתי שלא נולד לי בן - שני בנים הנולדים לך עד בואי מצרימה - לי הם, אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי.

גם יש להבין קשור אומרו ואני בבואי

מפדן. ופירוש רש"י ז"ל, הקשה עליו הרב משה אלשיך ז"ל קושיא גלויה, שלפי פירושו ז"ל היה צריך לכתוב זה למעלה, קודם אומרו "ויהי אחרי הדברים האלה" סמוך לשבועתו על קבורת הארץ. והוא - הרב משה אלשיך ז"ל - פירש שהוא שלילה, שלא נפרש קהל גוים שיצאו ממנו ממש, אלא שיעקב גרם שקלל לרחל ומתה בעונש ונתבטלה ההבטחה, ומפרש אומרו "ואני בבואי מפדן" הוא על ביאתו הראשונה קודם ביאתו ללוי, ופירש "מתה עלי רחל", נגזרה עליה מיתה מקללת, ולא שמתה ממש. ורוצה לומר, שאם בן קדמה גזירת מיתתה, אם בן כשהבטיח - לא הבטיח שיצאו ממני, ונתבטלה ההבטחה במיתתה, ומוכרח שפירוש ההבטחה [הוא] שיחלק אחד מהשבטים לשנים. עד כאן דבריו ז"ל:

ואחר המחילה רבה מעוצם חכמתו ז"ל, פירוש זה קשה מאד, דקרא קאמר "מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה", וקללת "עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה" היתה קודם שנכנס לארץ כנען כלל. ואף שנסבול שפירוש "מתה" היינו 'גזירת מיתה', אומרו "בארץ כנען בעוד כברת ארץ" וכו' קשה לפירושו ז"ל. ועוד, איך יעלה בדעת לומר שתבטל הבטחתו יתברך במיתת רחל, וכי אין אשה בעולם זולת רחל, ואיך אפשר כלל להיות זה שתבטל הבטחתו יתברך בספק מן הסבות, עד שיצטרך להסיר זה. ועוד, לפירוש ז"ל צריך היה לכתוב [את] זה קודם אומרו "ועתה שני בנים" שזהו היסוד שעליו בנה שעתיד

אחד השבטים ליחלק, והוא הגמר למאמר "אל שדי נראה אלי בלזו וגו' ויאמר אלי" וגו'. ובאמת שהרבה נפלאותי על הרב בפירושו זה, שדחה פירוש רש"י ז"ל מכת דקדוק אחד, ולא נשמר מכל מה שיקשה לדעתו ז"ל:

ואכן לַיֵּשֶׁב פִּירֵשׁ"י ז"ל נאמר שהכתוב קצר, ובדאי שחזר והזהירו יעקב אבינו ע"ה ליוסף סמוך למיתתו על ענין הקבורה. וכן מצינו מנהגו יתברך, כמו שכתב רש"י בפרשת 'בהעלותך' במצות הפסח, שחזר והזהירו בשעת מעשה. ואחר שחזר יעקב להזהיר ליוסף, אמר לו **ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל**. ועוד יתרון רש"י ז"ל 'אין מוקדם ומאוחר בתורה', וכמו שפירשנו בפרשת וירא (לעיל יח ב) בפסוק 'וירא וירץ לקראתם' וגו' עין שם:

אמנם לקוצר-דעתי יראה דרך אחרת, ויבואו הכתובים כסדרן. ותחלה ניישב החלוקה הזו [של י"ג שבטים], מה תועלת יש בה ליעקב אבינו ע"ה. והוא, שהנה מספר השבטים הם י"ב כנגד י"ב צרופי הוי"ה ברוך הוא כנודע, ובתוספת אחד - כאשר יתחלק האחד לשנים - יהיו י"ג בגימטריא אחד. ויהיה בכללות השבטים "ה' אחד", לומר: בשם שה' אחד ברוך הוא ואין לו שני, כן ישראל בעולם הזה - הם אחד ואין להם שני, וכמאמר הכתוב "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (ש"ב ז כג), שאין דומה [בכל אומה] הולשון בערכם ובסוגם, ולא ישתנו ולא יתחלפו באמה אחרת. וכן אמר בלעם: **כי מראש צורים אראנו וגו' הן עם לבדד ישכון וגו'** (במדבר כג ט), יאמר ראש צורים

הוא יעקב אבינו ע"ה, כמו שנאמר (לקמן מט כד) "משם רועה אבן ישראל", רוצה לומר: משם ראיתי [שהם עם לבדד ישכון]. [ממה] שעשאם [ראש צורים הוא יעקב] במספר אחד [בגימטריא, היינו י"ג], וועל כן הן עם לבדד [כמספר אחד שהוא בודד] ישכון, ובגויים לא יתחשב:

ועוד ירמוז אחד במאמר רז"ל (כ"ד פר' טח) **באבנים ששם יעקב מראשותיו, שעשה בהם סימן, שאם יהיו אחד, לא יהיה בבניו שום פמולת, ונעשו אחד**. ע"כ. ונראה שחשש יעקב שמא ח"ו ימים באים ויתפרדו בניו לשנים או לג' אמות, ואם-כי יבחר ה' בהם לתת להם התורה - יהיה בקצתם, וכמו שכן היה נהוג מיום ברוא אלהים אדם על הארץ: נח - נבחר מבניו שם, ומשם נבחר ארפכשד עד אברהם ויצחק, שבכלם לא תמצא אחד שזכה להיות כל בניו על דעת אחת ולתורה אחת, וזאתי בחר האבות יעקב אבינו ע"ה. והנה כמה שעשה ה' בניו למספר י"ג כמספר אחד, הורה לו כי יהיה מובטח שכל זרעו יהיה על דעת אחת ודת אחת. וכן הוא עד היום ולעולם ועד, ברוך אלהינו האחד המיוחד שעשה אותנו אחד. וראה איך הקפידה התורה השלמה על אחדותינו במשפטי התורה, באומרה (דברים יד א) **לא תגודדו**, ובא הפירוש (יבמות יג) שלא תעשו עצמיכם אגודות אגודות.

ונראה בעיני שזה רמז הכתוב באומרו (במדבר טו טז) **תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם**, יאמר שתשתדלו שלא תהיה מחלוקת ביניכם אף בדיני התורה או בגזירות

וקבצתי אותם מסביב, אותם שהם דרים סביבות העירות הגדולות ואינם בני תורה. (ג) והבאתי אותם אל אדמתם לאוירה דארץ ישראל, ובפרט היותו מחכים, וממילא ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ: תורה אחת ומשפט אחד ומנהג אחד.

מכל הדברים האלה יקח כל חכם-לב אשר בידו כח לבחור מן הרע מיעוטו, להשוות הדעות והמנהגים בכל מה שיוכל, וזה יתקנו בעצה טובה אמן כן יהי רצון:

והנה יעקב אבינו ע"ה - בכואו ליתן המתנה הטובה לאחד מבניו - בחר ביוסף אחר שראה שלא נולד לו בן, ואחר שנתנה לו - נכון בפושרין, כי יאמר יוסף: אהה אבא! ואיך בדבר שנכשלתי בו תשוב תעשנו, ועל כתונת הפסים נתגלגל הדבר וירדנו למצרים, ואיך תשוב לשנות לכן בין הבנים. ואם יהיה השנוי בגדול - אין קנאה, כי יאמרו שאר האחים כי גדול הוא. וזה נראה שרמזו חז"ל באומרם (שבת י') **אל ישנה אדם לכן בין הבנים**, לומר שאין הקפידה אלא בבן בתוך הבנים, לא בבן שלמעלה מהם.

לזה בא יעקב אבינו ע"ה והסיר הקנאה בזה באומרו ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען וגוי ואקברה שם וגוי. יאמר, שמשני צדדים אין תרעומת לאחיד עלי: (א) שאחר שמתה עלי רחל, שמקללתי מתה ואני הגורם, ואילו קללתי כבר היתה חיה, ואפשר שהיתה יולדת בן אחר כמו שילדה בנימין שהוא תחלת ההבטחה "גוי וקהל גוים", לזה - מאשר מנעתי ממנה פרי

ומנהגים, רק דבר אחד ומשפט אחד ומנהג אחד יהיה לכם. ואין צורך להאריך בהגלות נגלות קפידת התורה השלמה על זקן ממרא ליהרג כעובד אלילים, על שרצה לחלוק משפטי התורה. ולנו בושפת הפנים בגלותנו החל הזה, שפזור ישראל גרם מחלוקות ומנהגים, ונעשית התורה כאלף תורות בעונות הרבים, אלא שתהלה לאל כלם נאחזים בתורה שצוה לנו משה ע"ה:

ונראה שעל זה הבטיחנו הנביא יחזקאל ע"ה באומרו (יחזקאל לו כא) **ודבר אליהם כה אמר ה' אלהים הנה אני לוקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם, וקבצתי אותם מסביב והבאתי אותם אל אדמתם, ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל, ומלך אחד יהיה לכלם למלך, ולא יהיו עוד לשני גוים, ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד.** הנה הכתוב זכר שלשה דברים הגורמים המחלוקות והמנהגים בישראל: (א) דירתנו בין עובדי אלילים, ולפי מנהגי האמות שתחתם דרים - צריכים לגדור גדרים שלא ליכשל במעשיהם, כענין יין נסך שיש חילוק בין השוכנים בין עובדי אלילים לשוכנים בין אחרים, חלוקי דינים לאין שיעור. (ב) כענין שאמרו בגמרא (פסחים ג) במקומות שאינם בני תורה - שיש לאסור להם המותר, ויום טוב שני של גליות הוקבע מפני הגלות (ביצה ד:). (ג) חילוק האקלימים גורם חילוקי דעות, זה אוסר וזה מתיר, ומה שזה פשוט אצלו לאסור - זה פשוט אצלו להיתר.

אמר הנה אתקן כל זה: (א) הנה אני לוקח וגוי מבין הגוים אשר הלכו שם. (ב)

[שמעתי, כשם שראובן ושמעון הם שבטים ועמים, כך בניך אפרים ומנשה:]

וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי אֱלֹהִים. וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָבִיו בְּנֵי הִם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בְּזֶה וַיֹּאמֶר קָחֶם נָא אֵלַי וְאֶבְרָכֶם. וְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל כָּבְדוּ מִזֶּקֶן לֹא יוּכַל לִרְאוֹת וַיֵּגֶשׁ אֲתָם אֵלָיו וַיִּשָּׁק לָהֶם וַיַּחֲבֹק לָהֶם. וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף רְאֵה פָנֶיךָ לֹא פָלַלְתִּי וְהִנֵּה הִרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים גַּם אֶת זֶרְעֶךָ (מח ה-יא). אף אם לא נצטרך לחפש איך אמר יעקב "מי אלה", ביען שהכתוב עצמו ביאר דבריו באומרו "ועיני ישראל כבדו מזקן", והכבדות מורה שהיה רואה תמונה לנגד עיניו בלי הכרת הפרצוף, ולזה דקדק לומר "לא יוכל לראות", והוא יתר, אלא לומר שלא כהו לגמרי, אלא לא יוכל לראות הדבר בעצם, והיא הפסכה שלא הכירם ואמר "מי אלה", אך אומרו - יוסף - "אשר נתן לי אלהים בזה" הוא יתר, ובקצרה היה לו לומר "בני הם" ותו לא. גם אומרו "ויגש וגו' וישק להם וגו' והנה הראה אותי" וגו', שכל זה יצדק אלו היתה זאת הפעם הראשונה שפגע בו.

ולפי פשוטו נראה שעבר זמן ארוך ממה שלא ראה אותם, שהיו רחוקים ממנו במדינה אחרת, ולזה נִשָּׁק, ונזכר מפרידת יוסף ואמר לו ראה פניך לא פללתי, ולשון "לא פללתי" אפשר שהוא מלשון "ויעמוד פינחם ויפלל" (תהלים קו ט), שלא התפללתי לאל לראות פניך

בזמן - יהיה התשלום לאחד מבניה שהוא יוסף. (ב) ואקברה שם בדרך אפרת לומר כי מקומה היה במערת המכפלה והניחתו ללאה, אם שאר אחיך, אם כן תהיה מתנה זו שאני נותן לך - שאתה בנה של רחל - תחת מקומה במערת המכפלה אשר נמלה לאה. ואחר שבדין אני עושה, סרה קנאת אחיך ואין להם תרעומת עלי. ולפי פשוטו, יהיה כל הכתוב על ענין מערת המכפלה לבד, ולא על קללת רחל, כאשר תראה שיש מערער על קללה זו, כמו שכתב הראב"ע ו"ל עין עליו:

ודרך אחרת פשטי נראה לי באומרו אל שדי נראה אלי וגו' ויאמר אלי הנני מפרך והרביתיך והיית לקהל עמים וגו', יאמר ש'ה' הבטיחני שאהיה לקהל עמים, דקדוק המלה: שיהיה לו קבוץ עמים, שכל בניו - יהיה לכל אחד שם עם בפני עצמו, זה שבט ראובן וזה שמעון, ולא יקראו כלם בכללותם עם, וזהו "קהל עמים" - קהילה של עמים, שיהיו גוי אחד וקהל אחד, ומחולק בשם עמים. ולזה, אתן לך מתנה טובה, שעם שלפי ההנחה הזו - כל בניך יקראו בשם אחד כמו בני ראובן ושמעון, אכן אתן לך מתנה טובה שבניך יהיו נקראים בשם שני שבטים, לומר שבט אפרים שבט מנשה. ואף ש'ה' לא כן לזה כלל אלא על בני, [בני] יעקב לבד, אני אעשה זאת לך בהסכמתו יתעלה. ונמצא שהיה מוכרח למתנה זו, להקדים ולומר שבני יעקב יקראו בשם שבטים, ש[אם] לא כן לא יצדק לומר כראובן ושמעון יהיו לי, והוא מבואר

מרוב יאושיו עליך, והנה הראה אותי אלהים גם את זרעך:

ודרך דרש נאמר, אומרו אשר נתן לי אלהים בזה, לומר שזהו הטעם שאני משתדל בברכתם, יען נולדו בארץ הלזו הממאה ערות הארץ, ולזה אני מבקש עזר מעמד לברכם, לחול עליהם השפע האלהי לבלתי ימשכו אחרי מעשה הארץ הזו.

ויאמר קחם נא אלי ואברכם, יען כי כל המברך צריך שיהיה בלב שלם ונפש שמחה, שזהו הטעם שאמר יצחק אבינו לעישו "שא נא בליך תליך" וגו' (לעיל כו ג), כי לא חסר-לחם היה יצחק, אך למען תתעורר הנפש על ידי שמחת הגוף ותברכה ברכה שלמה. ויעקב אבינו ע"ה עשה אופן אחר: לקחתם אליו לחבכם ולנשקם, וגם עורר נפשו בשמחת ראית יוסף וראית בניו. [ולעם שהיה הדבר יושן, על ידי הדבור מתעורר כח המחשבה, והיה כנגן המנגן³³⁹ על לב דואג ועצב, ישמח וישיש. כן הדבר [אצלנו]: בדרך יעקב אבינו אלו הדברים, שמח לבו ויגל כבודו ונכנסה אהבתם בלבו למען יברכם בלב שלם. וכאשר ראה כן יוסף השתדלות אביו לברך בניו בלב שלם, וישתחו לאפיו ארצה:

ויקח יוסף את שניהם את אפדיס בימינו משמאל וישראל ואת מנשה

בשמאלו מימין וישראל ויגש אליו. וישלח וישראל את ימינו וישת על ראש אפדיס והוא הצעיר ואת שמאלו על ראש מנשה שכל את ידיו כי מנשה הבכור (מח יג יד). רבים נדחקו בפירוש כי שהוא נתינת טעם שלא נמצא דוגמתה במקרא³⁴⁰. והייתי רגיל לפרש שהוא נתינת טעם למה שעשה כן יעקב אבינו, ולא החזיר זה לימין וזה לשמאל והוצרך [מחמת זה] לשכל ידיו, [ואמר שהטעם לזה הוא] כי מנשה הבכור, ועשה לו קצת מעלה בהיותו לצד ימין. ושוב מצאתי שכך כתב מוריני הרב משה אלשיך ז"ל.

אך אחר ההתבוננות נראה שאדרבה גרעון הוא למנשה בהיותו לצד ימין ועליו יד שמאל, יותר מהיותו לצד שמאל ועליו יד שמאל, כאותה שאמרו (שבת קנג.) [שוב יום אחד לפני מיתתך וכו']. בכל עת יהיו בגדיך לבנים וכו'. משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה וכו', שמח המלך לקראת פיקחים וכו'. אמר: הללו שקישטו את עצמן לסעודה, ישבו ויאכלו וכו', והללו שלא קישטו את עצמן, יעמדו ויראו. חתנו של ר"מ וכו' אמר: אף הן נראין כמשמשיין. אלא אלו ואלו יושבין, הללו אוכלין והללו רעבין וכו'. עכ"ל. כי אם יהיה לצד שמאל, הרוואה לא ירגיש בחסרונו, כי יאמר "מקרה הוא", לא כן בשפול ידיו - נראה יותר חסרונו. ומכל

שמנשה הבכור לא היה לו לשכל את ידיו אלא לברכם כסדר, הבכור מימין, והצעיר בשמאל.

339. ע"פ מלכים ב ג טו.

340. שהרי כאן היא נתינת טעם הפוכה, שאדרבה כיון

מקום אפשר לִישֵׁב (ש"מ"מ) [שעל כל פנים] בהעתקתו מצד [זה] לצד זה, הוא גרעון יותר:

ועוד נראה שחוזר למקרא שלפניו, ויקח יוסף את שניהם את אפרים בימינו וגו' ואת מנשה בשמאלו לימין ישראל כי מנשה הבכור, אלא שסיים הענין וחזר ליתן טעם לעקר הדבר. והרבה מקראות כן, כמו "בשנה הרביעית - בחודש זיו הוא החודש השני - למלך שלמה" (מלכים א' ו' א) שמאמר 'למלך' חוזר על 'בשנה הרביעית'.

ועוד יש לפרש שכל לשון סכלות, רוצה לומר שעשה דבר-סכלות לעיני הרואים, למה? כי מנשה הבכור! לזה היא קרויה סכלות, וכן נראה משינן שמאלית שבתיבת שִׁבְלָה. והראב"ע ז"ל פירש: [כ"ו], "כמו אף-על-פי", כמו 'כי עם קשה עורף הוא' ". אבל דעת רז"ל (שבועות מט:) [היא] ש"כ"י אינה מתפרשת אלא בארבע לשונות. ופסוק "כי עם קשה עורף הוא" יש לו פירוש, ושם אפרש בס"ד. ועוד, ד[לפירוש הראב"ע] הוא יתר "אף על פי שהוא בכור", דמאי קא משמע לן [בזה]:

ויאמר ישךאל אל יוסף הנה אנכי מת והנה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. ואני נתתי לך שקם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי (מח כא-כב). קצת קשה מה המכּוּן בזה. וגם צריך לדעת למה נתן לו שכם יתרה על אחיו. ורש"י פירש [לפי שאתה טורח להתעסק בקבורתי]. עין עליו. ונראה שיעקב אבינו ע"ה, ביודעו כי

לא יבצר מהשאר קצת רושם בלב יוסף על אשר עשו [לו] אחיו, ובחיייו עושה עמהם חסד לכבודו של אביו, ואחר מותו לא ישאר כמו שהיה, ואם לא יעשה עמהם רע - מכל מקום לא ייטיב עמהם כבתחלה ויעלים עיניו מהם, כמו שחששו הם על זה כנזכר בסוף הפרשה, לזה בא יעקב אבינו ע"ה לתקן המעוּת בְּשִׁנְתָן לו שכם יתרה על אחיו, ותהיה כעין קנס לאחיו שמכרוהו בשכם, כמו שאמר (לעיל זו יג) "הלא אחיך רועים בשכם", וכאשר ימלנה לבדו - תסור קנאתו בְּעֵנוֹשׁ אחיו, ובטובתו הוא - כי כל שלא יענש המזיק עונש-מה, לא תִשְׁקַךְ חמת הַזּוֹק.

ולזה אמר הנה אנכי מת, וחושש אני ממך בני שלא תמור איבה לאחיד, ואם לא תעשה עמהם רעה - תמנע מהם טובתך. ולכן דע כי יהיה אלהים עמכם ותשובו אל ארץ אבותיכם. והנה זאת קנס-אחיד וטובה לך תחת אשר הרעו לך, [שאני נתתי לך שכם אחד על אחיך]. הוא המקום שבו מכרוך, תמלנו אתה לבדך. ולא דבר קטן אני נותן אליך, [ואלא] אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי, כי בנפשי לקחתי אותו. ומזה מצאו אחיו פתח לאמר אביך צָוָה לְפָנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנֵה נָא פֶשַׁע אַחִיךָ וגו' (לקמן נ מו-ז), בשכבר שמע יוסף שאביו משתדל להסיר שנאתו מהם:

ועוד יש לפרש כי היתה המתנה הזו חליפֵי מה שיוון ויפרנס אותם, ולזה אמר הנה בחיי היית זן כל בית אביך לכבודי, ועתה הנה אנכי מת, ולכן הנה לך מתנה טובה [היא שכם וכו'], וכַּעֲדָה תשאר [פרנס]

"יכבדו בניו ולא ידע, ויצערו ולא יבין למו" כמו שאמרו זה בגמרא (ברכות יח) על בני ר' חייא, מכל מקום יעקב אבינו - מהשתוקקות ורחמיו על בניו - משתוקק כל הימים לידע בניו היאך הם, וגלגל לו ה' יתעלה מה שלא גלגל לצדיקים, ותמיד מודיעו צערן וטובתן, ובבחינת-זה אמרו לא מת. והוא דקדוק יעקב אבינו, בבחינת מה שהוא אבינו - לא מת. והוא עצמו מה שכונן הכתוב שממנו מביא ראייה, כשהקשה לו וכי בכדי ספדו ספדניא וכו', וכמו שנתבאר בדרך של מעלה, והשיבו: מקרא אני דורש - כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבבים, שייחס ישועת זרעו - לו. ואמר "מושיעך מרחוק", שלפי שהוא מרגיש בצערן ומצמער בו, תתייחס הישועה אליו:

והוא עצמו מאמר הכתוב **יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב**, והוא עצמו פירוש רז"ל (ברכות שס) שהוא בעל הקורה, ולפיכך מרגיש בקורה והקב"ה עושה למענו. ולזה נקראו כל ישראל בשם ישראל, שהוא שמו של יעקב אבינו ע"ה, שכל מה שמוגיע לישראל מהטוב והרע - מגיע אליו, וכאלו הוא עומד במקום ישראל.

ולזה אמרו רבותינו ז"ל (איכה רבה ב ב) **שבשעת החרבן "השליך משמים ארץ תפארת ישראל"** (איכה ב א), היא דמות יעקב אבינו שחקקה בכסא הכבוד. וקצת קשה למה כן, ומה עשה? אך להיותו כל היום בוכה בצרתן ומצמער בצערן, כביכול לא יוכל לסבול צערו של יעקב אבינו, כמלך שרצה להלקות [את] בן אוהבו, לא יניח [את] אביו

כבתחלה. וכן אמר בסוף הפרשה (נ כא) **אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם**. ואפשר שלשני הענינים כון יעקב אבינו:

ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האסף ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים (מט א). קצת קשה, אחר שאל פלם היה מדבר, מה הלשון "האסף", והיה לו לומר "בואו" ואגידה לכם. ונוכל לומר שצום לאסוף [את] בניהם ובני בניהם קהל גדול, אלא שרז"ל (ב"ר פר' עט) אמרו שלא נפטר יעקב עד שראה ששים רבוא מבני בניו, ורחוק הוא שיאספם פלם. ואולי אסף כל שבעים נפש מיתה שירדו למצרים, וזה קרוב בלשון אסיפה וקבוצ שזכר לפי הפשט. גם יש להבין למה יעקב לבדו נתעורר על זה, להודיע הקורות באחרית הימים:

והנראה כי יעקב אבינו ע"ה שראה צער גדול בבניו כמאמר רבותינו ז"ל (ברכות סד) על פסוק (תהלים כ ב) **ישגבך שם אלהי יעקב - מכאן לבעל הקורה שנכנס בעבדה של קורה**, ולזה יעקב אבינו שרחמיו גדולים על ישראל מכל האבות, היה מחשב עליהם לראות סופם, ומן השמים רצו להראות לו להניח דעתו סמוך למיתתו.

והוא הנרצה גם כן לרז"ל (תענית ה:) באומרם: **יעקב אבינו לא מת וכו'**, כמו שזכרנו למעלה (ריש הפרשה), ופירשנו בו מה שנראה לנו. והן עתה לפי דרכנו נאמר, שרמז עוד באומרו **יעקב אבינו לא מת**, שאף על גב שבשאר הצדיקים כתיב (איוב יד כא)

אוהבו לעמוד לפניו. באופן שמהיות יעקב אבינו מרחם יותר על בניו, הראה לו הקב"ה מה שיקרה להם באחרית הימים.

אמנם אחר שהסכימה דעת יעקב אבינו לגלות לבניו, הנה אף אם הוא מוכן לנבואה - תצטרך גם כן הכנת המקבל, כי בחסרון הכנת המקבל תחסר הנבואה גם לנביא, ולא תהיה נבואה שלמה, וכמו שאמרו רז"ל (רש"י על פסוק וידבר ה' אלי, דברים ב יז) על משה רבנו ע"ה, שכל ימי דור המדבר שהיו כנוזפים מחטא המרגלים, לא נתייחד אליו הדבור. ועקר הכנת המקבלים, מהיותם בלב אחד כאיש אחד. ולזה, לעזר הנבואה אליו, אמר האספן ואגידה לכם, שעל ידי אסיפתכם - אעזר אני, ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים:

ועוד פון באסיפה זו לפנות מעסקיהם לתת לב לדבריו ויהיה 'אסיפה' מלשון "ואספתו אל תוך ביתך" (כב ב), "ויאסוף אותם אל משמר שלשת ימים" (לעיל מב יז), שהנכנס למקום משמר - אומר עליו לשון זה, כאומרו: "תפנו עצמיכם מכל צרכיכם כדי להאסף אל הבית בלי מעיק ומטריד שתצטרכו לצאת, כדי שתהיו מוכנים לקבל אשר אומר אליכם, ותהיה הכנתכם עזר אלי להגיד לכם אשר יקרא אתכם באחרית הימים:

ועל דרך זה נוכל ליישב דברי רז"ל (פסחים נו. וב"ר צח ב ורש"י כאן) שיעקב אבינו ע"ה

בקש לגלות את הקץ ונסתם ממנו. הנה הם ז"ל הרגישו באומרו אשר יקרא אתכם באחרית הימים, שכל מה שנאמר בפרשה הזו איננו מענין שיאמר עליו 'אחרית הימים', כי אם³⁴¹ מזמן קרוב היה. ולפי הפשט לא קשיא כל כך, דיש לפרש שקורא 'אחרית הימים' לימי כניסת ישראל לארץ. אך חכמים פירשו 'אחרית הימים' ממש, והוא מאמרם שבקש לגלות את הקץ שהוא באחרית הימים, והפונה שיסדר להם כל המאורעות שאירעו להם עד בא משיח צדקנו. ואפשר כי אלף הששי מתחלק לג' חלקים, והחלק האחרון ממנו הוא אחרית הימים, והם ימי המשיח. וברוך הוידע:

אכן צריך ליישב זה עם המובן מדבריהם ז"ל שקץ המשיח לא נתפרש לשום נביא, והפליגו הענין עד שאמרו (וזה חדש פרשת בראשית על פסוק ויאמר אלהים יהי אור, דף יב ע"א) מלבא לפומא לא גלי. ונוכל לומר שמדרשים חלוקים הם, אך נראה ליישב זה עם רוב המדרשים האומרים כן, שאמת הוא שלא נגלה לשום אדם, אכן זה מה שחשב יעקב אבינו [בהיותו] לבד, וכמו שפירשנו שהוא רצה להעזר באסיפתם לחול עליו הנבואה להודיעם קץ המשיח, בחושבו שהוא מסודות המתגלים ליראי ה' כמו שנאמר "סוד ה' ליראיו" (תהלים כה יד). וזהו האספן, כאומרו: "פנו דעתכם" ואגידה לכם וגו'. ואך לא הועיל לו עזרתם, ונסתם החזון ממנו, והשיא

אותם לדברים אחרים. ולזה אמר להם עוד, הקבצו ושמעו בני יעקב, לומר שמעתה תדשו קבוץ אחר, כי הקבוץ הראשון לא הועילי בו, כי גזרה נגזרה שלא לגלות:

הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם (מט ב). מאשר רוצה להוכיח קצתם כנזכר בסמוך, אמר: מפאת שני דברים ראוי לכם לקבל דברי ותשובו לתוכחת: הן מצד שאני משתף בו עם שאר בני אדם שיקבלו מוסר אב ואם - שיהיה כמו שיהיה³⁴², אם מצד שגדול כוחי שנקראתי בשם "ישראל" כענין שאמר "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל" (לעיל לב כט), ולזה הקבצו בני יעקב מצד שאתם בני, ושמעו אל ישראל אביכם [מצד שאביכם הוא במדרגת "ישראל"]:

ראובן בכדי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז. פתח במים אל תותר כי עליה משקבי אביך אז חללת יצועי עליה (מט ג ד). יש לידע איד לא בירך לראובן ושמעון ולוי [אלא רק הוכיחם], והכתוב אומר (לקמן פסוק כח) "כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם". ונראה שיש לדקדק במה שאמר להם, ש[נבאמת] הם ברכות. וזה, כי ראובן [עלה] במחשבתו שמא ח"ו לא יהיה בכלל השבטים, וכל שכן שלא תהיה לו הבכורה, כמו שנאמר בדברי הימים (א ה א) "ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף".

לזה אמר **ראובן בכורי אתה**, שתקרא בכורי ולא תהיה נגרע מבכורתך בשביל חטאך. וגם זה לך, שתקרא כחי וראשית אוני. הכפל [קשה], ועוד שמעיקרא קראו 'כחו' והדר קראו 'ראשית אוני'. אך ירמוז באומרו כחי כי הבנים הדומים לאביהם - יקראו שבאו מכחו, וכחו מעורב בהם, ושאינם דומים לאביהם - לא יקראו באו מכחו, כי כחו לא נתערב בהם, כי לא פנו למה שפנה אביהם. ולזה אמר שאתה תקרא כחי כי דמית במעשיך אלי. ועוד לך שאתה ראשית אוני, וזה [מעם] למה שיועילו הבנים לאב, וכאומרו (תהלים קכז ד) "כחצים ביד גבור כן בני הנעורים", לזה אמר שאתה 'ראשית אוני', כי עם היות שכל בני הם פחי, אתה ראשיתם.

ורמז גם כן באומרו ראשית אוני מלשון עון באומרו (איוב כא יט) "אלוה יצפון לבניו אוני". ולחיות שחטא הבנים מזיק לאב כאומרם (סנהדרין קד.) ברא מזכי אבא, והחיפך מוכן, אמר שאתה ראשית עוני, שראשון שפתח בחטא בבני יעקב אבינו ע"ה הוא ראובן, והוא הגורם אנינות לישראל, והוא ראשית אנינותם מלשון 'בן אוני'.

ראובן בכדי וגו' פתח במים וגו' שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרתיכם. בסדס אל תבא נפשי בקהלם אל תחד בכדי כי באפס הקדגו איש וברצנס עקרו שור (מט ג - ד). קצת קשה בשנותו את מעמו בג'

342. פירוש, תהיה מעלתם ומדרגתם אשר תהיה.

שבטים אלו לאמר להם דברים קשים כגידין. ואם-כי הטאם שמור בקרב ו תמיד אפו עליהם, מכל מקום בניו הם, והיה לו להטעין קצת ברכה עם אחיהם, ולפי הנראה שכל מה שאמר להם אין בו טוב.

אך אחר ההשקפה יראה שיש בהם טובות ו[אף] אם אינם נגלים. וקנים בהם ויעקב אבינו ע"ה מאמר[ר] הכתוב (משלי כו ה) טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת. יאמר, שאף שתוכחת מגולה רעה היא כי תעורר מדנים, ובא לתקן ונמצא מקלקל, אבל אם יהיה המוכיח אוהב נאמן של המתנַפֵּחַ, אף אם יוכיחנו בגלוי - לא ישית לב כי רוצה לנקום ממנו, כי יתלה שמאהבתו מוכיחנו, וכן ראוי לעשות:

ועוד יאמר, שיתחכם המוכיח לומר לשון שפשוטו תוכחה ונסתרו אהבה, שכאשר יתבונן בו המתנַפֵּחַ - יקבל תוכחתו. והוא ענין יעקב אבינו ע"ה [שגם להם] למשקל למטרפסייהו³⁴³ של הני ג' שבטים, ומוטב דליכספו בהאי עלמא ולא ליכספו לעלמא דאתי (עין יבמות קה), וממילא כאשר יקבלו עונשם תחול עליהם הברכה.

ולזה אמר לראובן: **ראובן בכורי אתה, רוצה לומר כי רחמי עליך יותר מכל אחיך, כי אתה כחי וראשית אוני, ורוצה אני שתהיה ביתר שאת ויתר עז, שתהיה יתר על אחיך בעולם האחרון כאשר יחייב הדין,**

שאתה גדול שבכולן. ולזה רוצה אני שבעולם הזה - כיון שהיה לך פחו כמים - אל תותר בעולם הזה, ותקבל עונשך בעולם הזה שהוא עובר, כי הטא גדול הטאת, כי בעת שעלית משכבי אביך - אז חללת יצועי שעלה על כל היצועים, שמטתו של יעקב אבינו ע"ה עלתה על כל המטות בצדיקים שיצאו ממנה:

ועוד יש לפרש יתר שאת לומר: דע לך בני שמצד שבכורי אתה וכו', על כל פנים יתר - שאת וכו', ויתר כמו "יתר הגזם אבל הארבה" (יואל א ד) [שפירוש: מה שהותיר הגזם]. ורוצה לומר, שאף שאני רוצה לסלק ממך גדלתך, על כל פנים ישאר לך ממנה, כיון שאתה כחי וראשית אוני. באופן שיש בדבריו טובות ונחמות לראובן:

שמעון ולוי אחים (מט ה). אמר, הנה נמצא טוב בשמעון ולוי על אחדותם ואחוותם למסור נפשם איש על אחיו, וזה דבר נכבד. והוא ששָׁבַח המשורר באומרו (תהלים קלג) הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, יאמר שטוב ונעים ישבו אחים יחד, שתהיה להם ישיבה [אחת] בעולם' (עין יבמות יז), ולא יהיה האדם לבדו דר, ואחיו נעדר, עין כי יהיה לו לעזר בכל עניניו אף אם לא יהיו מקורבים כל כך, ומה גם אם יהיה ביניהם אהבה ואחוה שאז טוב ונעים. באופן שכאשר יהיו אחים וגם יהיו

יחדיו - זהו הטוב והנעים. ולפי הענין, נראה שבא לשבח אחדות ישראל זה עם זה.

ויש להבין אומרו בשמן הטוב, מה ענין השמן. גם אומרו שיורד על פי מדותיו שאין לו שחר. גם אומרו כטל חרמון שיורד על הררי ציון, ואיך טל חרמון ירד בציון והם שני מקומות. אך נאמר שבא לשבח מדת האחדות ואהבת ישראל זה לזה כשלא יהיה ביניהם מחלוקת, שגורם כמה טובות הגוף וטובות הנשמה, שעל ידי כך יחול השפע עליהם להיותם כלם קדושים לה', יען כי ממילא יהיו מוכיחים זה את זה ויהיו מקבלים זה מזה, [ומה] גם באחדותם ודבוקם עם החסידים, שבניהם ילמדו מדרכיהם, כענין 'קרב לגבי דיהנא ואידהן' (תנחומא וירא יא). ומזה ימשך טובות הגוף, מלבד הטובה הנמשכת בטבע כשיהיו כלם עוזרים זה את זה. ואמרו רבותינו ז"ל (סוף עוקצין) לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום וכו'. עוד בדרך טבע נסתר, היא הטובה הנמשכת מעשיית רצונו.

ולזה אמר הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים - שהם ישראל שנקראו בנים למקום [ונקראים אחים, ותתיחס להם האחות מצד כי אב אחד לכלם] - מה נעמה אחוותם, [מה] גם [אם] יהיו יחד בלב אחד כאיש אחד, שידמה לשמן הטוב על הראש - הוא שמן המשחה הידוע, וכן פירש הראב"ע ז"ל, וכן רז"ל (הוריות יב) קודם לו - [שיורד על הזקן].

וביאר שהזקן הזה הוא זקן אהרן הכהן, שבהמשח ראשו - ירד השמן לזקנו, ומשם

נשתלשל וירד על פי מדותיו הם בגדיו, ועל ידי זה נתקדש אהרן והיה קדש קדשים. כן ישראל כלם - הקטנים עם הגדולים - כלם מתקדשים, גם ההמון שהם בבחינת הלבושים לגוף, שהראש הם הצדיקים שהם עקר הגוף, והזקן הם הבינוניים שהם מהגוף ואינם עקר הגוף, ומדותיו הם כללות ההמון שהם חוץ לגוף לגמרי, אך הם מכסים הגוף, וכמאמר רבותינו ז"ל (חולין צב.) אלמלא עוליא לא מתקיימי אתפלגיא. באופן שהראש והזקן והלבוש הם כללות כל ישראל. אכן המוכן לדבר הוא ישיג קודם [את] השפע מאת ה', הראש קודם לזקן, והזקן קודם ללבוש. זה כנגד טובות הנשמה.

וכנגד טובות הגוף אמר כטל חרמון שיורד על הררי ציון, ידמה שחרמון יש בו טל מרבה, אך הארץ אינה טובה כל כך, ובציון להיפך, כי הארץ טובה ואין הטל מרבה כמו חרמון. אמר, שכל כך תגדל הטובה על ידי האחדות, כשיעזר טל חרמון אם ירד על הררי ציון. כי שם צוה ה' את הברכה, שבאמצעות שניהם: טל חרמון והררי ציון, יהיה ברכה וחיים עד העולם. והנמשל בזה על השלום שהוא מחזיק כל הטובה וברכה, וכאומרם ז"ל (עוקצין שם) לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום:

הוא האומר שמעון ולוי אחים, וזה טוב בהם, אך כלי חמס מכרותיהם, תיבת מכרותיהם כפירש"י ז"ל מגורותיהם, יאמר: בבתיהם [שהם בתי מגוריהם או מגורותיהם כפירוש רש"י ז"ל, מצויים] כלים שחטפו

ביעקב, שלחיות ששמשו באחוותם לחמם, אחלקם ביעקב וכו':

מכרותיהם. נראה שפירושו: שכלי חמם בבית מגורתם, כפירש"י שמכרותיהם הם לשון דירה³⁴⁵. ויש לו חבר (ביחזקאל מז ג) "כה אמר ה' אלהים לירושלים מכורותיך ומולדותיך מארץ הכנעני" וגו'. וכלי חמם אלו, הם השביה ששבו מאנשי שכם, שמלאו בתיהם מבית שכם:

בסדם אל תבוא נפשי בקהלם אל תחד כבודי (מט ו). נראה פירושו כאומר יודע אני שבסדם - בקבוצם - אל תבוא נפשי למנוחתה. ובקהלם אל תחד, יש לפרש או מלשון 'שמחה', שלא יעשו בהתחברם זה עם זה דבר שתשמח בו כבודי שהיא גם כן הנפש שהיא כבוד לגוף, כי כל מעשה הבנים - לפי מה שהוא - ישמח האב או יעציבהו. ואחר שלא יגיע לו נחת מקבוצם, לכן ארור **אפם כי עז**, אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל, שבוה אנוח במקומי בגן עדן העליון.

או יש לפרש אל תחד, שלא תתייחד במקומה, שיהיה לה פירוד ממקור חיים, ולא תהיה צרורה בצרור החיים, כי על ידי מחלוקת הבנים אין לאב נחת רוח במקומו, כי מרחמיו על בניו יצטרך לבקש ולהשתדל בשבילם ואין לו מנוחה, ולכך קלל אפם, שינוחו הם כדי שינוח גם הוא:

[וחמסו] מאנשי שכם, באופן שהאחזה שלחם השתמשו בה לחמם. ומהיות יעקב אבינו ע"ה מצטער תמיד בצערן של ישראל כמו שנתבאר לעיל במאמר יעקב אבינו ע"ה לא מת', אמר רוצה אני שבסדם אל תבוא נפשי וגו', יען כי אפם קשה עד למאד, מכל שכן אם יסמכו עלי שאתפלל עליהם ואצטער בצערן - יוסיפו מדה יתרה, אבל [אם] יתיאשו מזה [שאתפלל עליהם, ינוחו מעברתם] וישבו מחרון אפם.

ולכן אמר עוד ארור אפם פי עז ועברתם פי קשתה אחלקם ביעקב ב ואפיצם בישךאל (מט ו), שעשה להם [בארור זה] כ' סבות: אי שלא יסמכו על צדקת אביהם, כי קלל אפם - שיחסר ממנו [דהיינו, שיקמן כעסם]. ואמר אפם ועברתם - הם שני מיני קנאה: אם - כשיעלה חרון אפם [במכעיסיהם] על איזה דבר - מתנקמים מהם, ואם - כשלא יהיה דבר שעליו יעלה כעס בלבם, אף אם עבר הכעס - ועברתם שמה נצח³⁴⁴. ולזה אמר: כי באפם הרגו איש - הם אנשי שכם [שנקמו מהם תכף על שהכעיסום במעשה דינה], וברצונם עקרו שור - זה יוסף, שלא היה דבר מעורר הכעס [בזמן שמכרוהו, אלא שזכרו לו את החלומות, כמ"ש הנה בעל החלומות הלזה בא]. אך ברצונם - מצד שהם נוקמים ונומרים - עקרו שור. ולזה סיים אחלקם

344. ע"פ עמוס א יא.

שרש"י פירש: נהגו בכלי חמם בארץ מגורתם, והגהמ"ח ז"ל פירש: שמלאו בתיהם בכלי השביה ששבו משכם.

345. שפירש: בארץ מגורתם נהגו עצמן בכלי חמם. וכבר הביא רש"י את הפסוק דיוחזקאל. אלא

עלית, מחמת המרף שלא מרפת, והצלחת, משם בני עלית, ומשם נתעלית:

ואמר על מלך המשיח **כְּדַע רַבִּץ בְּאֶרֶץ** ו**כְּלָבִיא מִי יְקִימֵנו** (מט ט). יאמר, שישראל בזמן הזה - במלך עליהם [נשיא] מ[זרע] דוד - נמשל [הוא] כאריה בלא לביא, שהוא אינו מושב במקומו לחסרון בת זוגו. והמשל בזה כשאין ישראל ראוי שהוא [חסרון] הלביא. אבל לעתיד לבוא, נמשל המלך לאריה עם לביאה שלו, שהמלך ראוי וישראל ראויים, ולזה **כְּדַע רַבִּץ בְּאֶרֶץ וְכָלִבִּיא** - מי יקימנו³⁴⁶.

אמנם צריך לידע למה נבחר מזרע יהודה למלכים יותר מכל השבטים, ובפרט יותר מיוסף הצדיק ובנימין שהם עקר הבית. ובדרך פתר נאמר כי הוא השביעי לבנין בית ישראל מאברהם יצחק יעקב ראובן שמעון לוי יהודה, ולחיותו השביעי שרומז למדה השביעית שהיא המלכות - לכך נבחר למלך. והנה אברהם הוא תחלת הששה קצוות [ורק]: חסד לאברהם, גבורה ליצחק ופחד יצחק, תפארת ליעקב, נצח חוד יסוד מלכות הם ד' שבטי יה, ויהודה נטל המלכות. כך נראה לעניות דעתי. ונראה עוד שעל זה קראה שמו יהודה, שהדלית הנוספת על שם הויה ב"ה - רומזת למלכות ונקראת 'דלת', והיא הדלת שצריך לפתוח הרוצה ליכנס, שעליה

אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל (מט ז). שני חלוקים יש להם: אחד של מעלה ואחד של שפלות. שבט שמעון - [דרך שפלות], כמו שאמרו רז"ל (רש"י על פסוק זה): אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, כדי שיהיו נפוצים. ושבטו של לוי - עשאו מחזור על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו דרך כבוד. עכ"ל. לזה אמר אחלקם בשם יעקב המורה על השפלות, ואפיצם בשם ישראל [דרך מעלה וכבוד].

יהודה אתה יודוך אחיך ידך בעדך איביך ישתחוו לך בני אביך (מט ח). יאמר, לא כשמעון ולוי שהשתמשו באפם לאחיהם, אבל [אתה] יודוך אחיך, שתמיד תרחם עליהם. וכן אמר (לעיל לו כו) "מה בצע כי נהרוג את אחינו". וכל ידך וכוחך - אינה אלא בעורף אויביך:

ישתחוו לך בני אביך. גור ארץ יהודה מטריך בני עלית (מט ט-ז). נראה כי דמיון לגור ולאריה: גור - הוא כל זרע דוד המלך ע"ה, ואריה - הוא מלך המשיח. ואמר שסבת עלית יהודה - על אשר הציל [את] יוסף, וכן בדין: שהרי הגלות כולו, יחסוהו קצת מאמרי רבותינו ז"ל (וזהר חדש פרשת חוקת דף סג ע"א, ועין מדבר קדמות מערכת ג' אות יג) לעון מכירת יוסף. ולזה אמר, שזה שאני אומר לך ישתחוו לך בני אביך - מטריך בני

³⁴⁶ שופטים יד ח). וביחזקאל (יט ב) נזכר 'לביא' בלשון נקבה, אך גם הניקוד הוא כמו ב'לביאה'. גם קשה לפירושו ז"ל, דאם איתא, הול"ל כאריה ולביא. וצ"ע.

³⁴⁶ נראה שאמ"ז זלח"ה נמשך בזה אחר השפה הערבית שבה 'לביא' היא בת זוגו של האריה, אך בלשון הקדוש הלביא הוא זכר, ואף גדול הוא מהאריה (כמ"ש באבות דר' נתן פרק מג והרד"ק

נאמר (תהלים קיח יט) "פתחו לי שערי צדק" כנזכר בספר הקדוש **שערי אורה**, והיא שם 'אדני' שבה פותחין בתפלת י"ח 'אדני' שפתי תפתח וכו' **ועין שם**, לומר ששם החו"ה הנזכר בשם יהודה היא ספירת המלכות:

ולזה, דוד המלך ע"ה שהוא מלך ראשון, היה שביעי לאחיו "ודוד הוא הקטן" (ש"א יז יד) שרומז למאור הקטן, שהוא רומז אל המלכות דלית לה מַגְרָמָה כלום. ולזה הוא עשירי מפרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד, שהמלכות היא עשירית במספר כל הספירות. וכמה ענינים נפתחים בזה, כמאמר רבותינו ז"ל (פנהדרין צג:) שדוד המלך ע"ה "הלכה" כמותו, אותיות "הלכה" העליונה, ומת ביום שבת, ובנה בית המקדש שרומזת למלכות שנקראת 'בית המקדש', ואין להאריך במופלא ממנו:

לֹא יְסוּד שִׁבְט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֵק מִבֵּין רַגְלָיו (מט י). לפי פירש"י שאומרו ומחקק אלו הנשיאים שבארץ ישראל, ובירושלמי (תענית פ"ט ה"ג) אמרו דרבי אתי מנוקבין, לזה אמר מבין רגליו שהם בנות יהודה, שהם רגלים בבחינת הגוף, כי כן זרע הבנות אינו קרוי זרע. ועוד ירמוז על בנות יהודה כלשון "בין רגליה כרע נפל" (שופטים ה כז) כמאמר רבותינו ז"ל (יבמות קג), זה כתבתי לדעת הירושלמי.

אבל לקוצר דעתי שכל המדרשים ואגדות של ש"ס שלנו חולקים על זה, שהאמת הוא שרבי מזרע דוד מן הזכרים. וכן אמרו (כתובות סב:) שרבי אתי משפטיה בן אבומל, ור' חייא משמעוי אחי דוד (אמר המגיה³⁴⁷: ועין בירושלמי דתענית פ"ד ה"ב וצ"ע³⁴⁸). פשט הלשון - מן הזכרים, שזרע הבת אינו קרוי זרע כלל. ובמדרש רבה (סדר זה) אמרו שהלל ע"ה מזרע דוד (עין שם פר' צח) וזה לשונו: **נמנו ואמרו: הלל מישל מי, אמר רבי לוי מגילת יוחסין מצאו בירושלם וכתוב בה הלל מישל דוד היה**. עכ"ל. ופשיטא שהייחוס אינו אלא לזרע האב, וכדמשמע מכל הנך שזכר אחר כך, כמו ו' יחוסין. ועוד, דאם הפונה מזרע הנקבות, לא ידעתי מה מעלה היא זו שהוא מנקבות של דוד, ומי עדיף נקבות של דוד מזכרי שאר אנשים עד שיהיה לו לשם-גדלה ביאתו מנקבות דוד. וכן בספר המוזרי כתב שרבי מזרע דוד, והארכתי בזה במקום אחר בתשובה (בשור"ת משפטים ישרים ח"א סימן תכב):

דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל (מט מז). יאמר שדן ינקום נקמת עמו, ועל שמשון נפא. וידין כמו "כי ידין ה' עמו" (דברים לב לו), [שאינו לשון משפט אלא לשון גבורה נקמה ופרענות]. ואמר, שאחד מהם יעשה גבורה כאחד מן השבטים, שכן מצינו בשמשון

347. הוא המגיה למהדורא קמא (ירושלים התר"ם).

348. דבירושלמי שם איתא דר' חייא מבני שפטיה בן אבומל ולא משמעוי. וזה מחוק דברי הגהמ"ח

ולזה"ה שיש מחלוקות בין המדרשים בענינים אלו.

שהוא לבדו היה נלחם, ועושה מה שיעשה שבט שלם:

לִישׁוּעַתְךָ קוֹיָתִי ה' (מט יח). אין מקום לפסוק זה ולא נודע למי חוזר, ופירושים רבים יש. אבל דרך דרש נראה לי, שעל עצמו אמר יעקב אבינו בן. והוא, כי ספרו באחד שהזכיר שם השטן, ועל ידי בן גבר עליו והזיקו. והרבה הזהירו שלא יזכר שמו כלל, ובפרט בשעת הסכנה. והנה הוא [יעקב אבינו ע"ה] הזכיר שם הנחש הוא שטן הוא יצר הרע (כמ"ש בבבא בתרא טז.), ואמר שיארום לקמים נגדו במעשה שאין תקומה ממנו, ושכן [יעשה] דן לרשעים ואויבי ה'. ומשהזכירו, חשש פן יקום עליו, ובפרט [כשהוא כעת] קרוב למיתה, ולזה אמר **לִישׁוּעַתְךָ קוֹיָתִי ה'**:

נִפְתָּלִי אֵילָה שְׁלַחָה הַנָּתַן אִמְדִי שְׁפָר (מט כא). נראה שמחיותו קל ברגליו, יתנו בידו בשורות טובות להוליכם למקום אחר, כי בן יבחרו לבשורות טובות [את] קלי-המרוץ, וזהו "הנותן אמרי שפר".

בֶּן פֶּדֶת יוֹסֵף בֶּן פֶּדֶת עָלִי עֵין בְּנוֹת צַעֲדָה עָלִי שׁוּר (מט כב). תרגם אונקלוס תרין שבטין יפקון מבנוהי וכו'. וצריך להבין היכן נרמז זה בכתוב. ורש"י ז"ל פירש ש"בנות" על שם בנות מנשה, בנות צלפחד שקבלו חלק בשני עברי הירדן. עכ"ל. פירוש לפירושו, יען כי בנות צלפחד היו לבני דודיהן לנשים, נמצא שבעליהן נטלו בחלקם בחלק זה, והן בעבר זה. וזהו **בנות צעדה עָלִי שׁוּר** [כי שור היא החומה], כאדם הפוסע

על הגבול - רגלו אחת כאן ורגלו אחת כאן, לפי שבני מנשה לא נטלו כלם בעבר אחד, כי אם חצי מטה מנשה. ע"כ. והוא קצת דוחק לפרש על בנות צלפחד מה שלא זכר כלל התרגום, ועוד מאן לימא לן שלא היה כל חלקם בעבר אחד.

ויותר נראה שמפרש **בנות לשון ענפים כפירוש הראב"ע** ז"ל [שכתב שיש אומרים "פורת" מלשון "פארות" (יחזקאל יז ו) שהם הענפים, שכפי זה "בנות" היינו פיצול הענפים]. ופירושו: ששני הענפים היוצאים ממנו - שהם מנשה ואפרים - יפסיעו [ויצעדו] **עָלִי שׁוּר**, שאחד מהענפים יטול חלק בעבר זה - הוא אפרים, והאחר יטול בעבר האחר. ויותר יש לקצר הפירוש לכוללו בלשון התרגום, שאומר שלא יהיה שבט יוסף בתחום אחד, אך ידלג מתחום זה לתחום זה באופן שיחיו לו שני תחומין, ושור הוא הגבול המפסיק בין שני התחומין, ולא בן כלל לשני עברי הירדן. וזה נכון בעיני יותר:

בְּנֵימִין זָאב יִטְרֹף בִּבְקָר יֹאכֵל עֵד וְלַעֲרֵב יַחְלֹק שְׁלָל (מט כג). נראה שמכלל נבואתו נבא על בנימין בפילגש בגבעה (שופטים כא), שנלחם בישראל והפיל חללים רבים מישראל מתחלה, ואחר כך חזרו עליו ושללוהו. ולזה דמיון לזאב שהוא עז, ואמר: **בבקר** - [היינו בתחלת מלחמתו בישראל, הוא] **יֹאכֵל עֵד**, [ואך] **לַעֲרֵב** [בסוף המלחמה], **יחלק שלל** לאחרים מנכסיו, כי יאכלוהו:

ועוד יש לפרש שרמז על חטיפתו נשים

מהכרמים אחר שנשמד שבט בנימין (שופטים כא כא), ולזה אמר: בתחלת הצלחתו שדומה לבוקר אור - יאכל עד, ולערב - בהאפיל עליו, סוף סוף יחלק שלל - הם הנשים שחטפו, ונקרא שלל כמו שלל של ביצים' (ביצה ז), שלכן חטפו אותם - [כדי] להוליד [שלל של בנים]. ועוד פירשתיו בסדר וזאת הברכה על בית [מקדש] ראשון ובית שני ובית שלישי. זכרו תורת משה רבנו ע"ה, יעין שם:

ויאמר פרעה עלה וקבר את אביך באשר השביעך (ג. ו). מיתור לשונו מובן: הא לאו הכי [שלא היה יעקב אביו משביעו], לא היה מניחו [פרעה לעלות ולקבור]. וכן פירשו רז"ל (מדרשים רש"י ורמב"ן). וצריך להבין מהו הנזק שיגיע לפרעה מזה. ולפי פשוטו נראה שחשש פרעה פן - בלכת יוסף לארץ [בנענו] בנגוני המלכים בתרועה וקול שופר - יעורר עליו מלחמות ממלכי ארץ כנען, שכן דרך המלכים שלא יעבור מלך אחר דרך ארצם, כי נראית שפלותו שיבוא מלך אחר לארצו בנגוני המלכות שלא ברשותו. וכמה נתלבטו ישראל לעבור דרך ארץ אדום ברשותו, וכל שכן שלא ברשותו. ולזאת הסבה בעצמה - שלח עמו גם רכב גם פרשים, להיות בעזרו אם תקום עליו מלחמה:

ודרך דרש נאמר, כי זאת [היתה] התחלת השעבוד, שלא רצה פרעה שיצא אחד מהם, שמא בלכתם - יתעכבו [חלק] מהם בארץ

כנען שמשם באו. ולזאת הסבה בעצמה, התנגב פרעה לשלוח גם רכב גם פרשים, ואפשר שדבר-סתר היה לפרעה עמהם, שאם יעלה ברוחם להשאר בארץ כנען - ילחמו עמהם להחזירם.

והוא שאמר רק טפס וצאנם ויבקרם עזבו בארץ גשן. ויעל עמו גם רכב גם פרשים (ג. ח-ט), שמאמר גם - [הוא] מוסף על השארות טפס וצאנם, [לומר] שמלבד שפרעה לא היה [לון] לחוש שישבו שם - להיות [כין] טפס וצאנם בארץ גושן - [עם כל זה, הוא] חשש עוד, ויעל עמו גם רכב גם פרשים.

ועם זה ניחא לי אומרו ויסקדו שם מספד גדול וקבר מאד ויעש לאביו אבל שבעת ימים (ג. י), ולא נודע מעם ברור למספד הגדול הזה בלא עת ובלא זמן, לא חודש ולא שבת³⁴⁹, ומה-גם כל ההפלה הזאת אחר שכבר בכו אותו שבועים יום. ולפי פשוטו נראה שהמספד - קשרו אותו המנחמים שבאו לנחם [את] יוסף מבני עבר הירדן, כי הם - 'ביודעם ומכירים'³⁵⁰ ליעקב ובניו, כאשר היה דר עמהם קודם לכתו למצרים.

ולפי דרכנו יאמר כי [המספד] - הוא מישראל, על דרך "על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו" (תהלים קלז א), כן ישראל - בבואם לעבר הירדן - נזכרו מארץ ישראל שהיו בה, וכמעט שרצו לישב שם, לולי הרכב

והפרשים שהיו עמם. ועל זה קשרו המספד הגדול ההוא, מצרת השעבוד שאינם יכולים לצאת ממצרים לשוב לשבת בארצם. ולזה [עשו את המספד בגורן האטד, לפי שגורן האטד היה בעבר הירדן, לומר שהוא תחלת ארץ ישראל. ולזה עשו המספד ההוא בהבלעה, מספד השעבוד במספד יעקב:

והוא מה שאמרו רז"ל (ב"ר ורש"י בתחלת סדר זה) ב[מטעם] סתימת זו הפרשה, וזו לשונם: **לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו ע"ה נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד.** עכ"ל. ולכאורה קשה, מהיכן ידעו זה השעבוד, ולמה דוקא משנפטר יעקב אבינו ע"ה ולא קודם. ועוד קשה, דאמרינן (שמות רבה פר' א' על פסוק וימת יוסף וכל אחיו) שכל זמן שאחד מן השבטים קיים לא היה שעבוד, שנאמר וימת יוסף וכו', ויקם מלך חדש וכו'. עכ"ל.

אבל עם האמור מובן, והוא כי זה- השעבוד שהתחיל מיעקב - לא היתה זאת התחלתו, שכבר היו תפוסים ביד המצריים בסתר, אך ישראל לא ידעו [את] זה עד פטירת יעקב, שעשה להם פרעה כמה עקיצות ונגלים שמורים שהם תפוסים בידם. כאדם שהיה מטייל בבית המלך בחושבו שהוא [חופשין] לעצמו, וכשבא לצאת - שלח עמו המלך משרתיו, ובכל מקום שהולך - הם אחריו, אז ידע כי הוא תפוס בכבוד בבית המלך. כן קרה לישראל בחושבם שהם [חופשים] לנפשם עד [שנפטר] יעקב אבינו, [שאז] ידעו כי הם משועבדים כאמור, [שהרי] לא נתנם ללכת לבדם אלא בלוית פרשיו].

ואך לא היה כי אם תפיסה לבד, אך השעבוד ממשי - לעבוד עבודתם - לא היה עד שמתו כל השבטים. ולשון שעבוד מתפרש לשני ענינים: על שהוא ברשות אחרים, ועל שעבוד ממשי. ובאו שני המאמרים על נכון:

ויבכו אותו מצרים שבעים יום (נ ג). פירש"י ז"ל, ארבעים יום של חניטה ושלשים של בכי. עד כאן. משמע-קצת שנהגו [אבלות] 'שבעה ושלשים' במצרים. וקשה, והרי עדין לא נקבר. ויש לתרץ [שנהגו אבלות] כיון ששמו אותו בארון, שהוא תחלת הקבורה. ואפשר שקברוהו במערה על דעת ליטלו אחר כך - אחר השלשים יום - אם ירצה פרעה. דוגמא לזה כתבו הפוסקים (ש"ע י"ד סי' שעה ס"ד) בעיר שהיתה במצור, ונתנו מת בארון, מונין לו מיד 'שבעה ושלשים', אף על פי שעתידין לקוברו כשתנצל העיר. ע"כ. והכא נמי, אף שדעתם להוליכו לארץ ישראל, מכל מקום לא היה בידם רשות אם לא ברשות פרעה, והדבר מספק אימת יהיה.

אלא שקצת קשה מאמרו לקמן (פסוק י) ויבאו עד גרן האטד אשר בעבר הירדן ויספדו שם מספד גדול וכבד מאד ויעש לאביו אבל שבעת ימים, [הרי שלא נהגו אבלות במצרים אלא רק בגורן האטד, והיינו מטעם שדנו שהיה לפני קבורה. ועוד, שאם נאמר שכבר נהגו אבלות במצרים, אם כן אב"ל-שני בגורן האטד למח. אלא דאב"ל-שני בלאו-הכי קשה, ש[הרי] עדין לא קברוהו, ואין האבלות אלא אחר הקבורה, ועין תוס' מועד קמן (דף כ.) דבור המתחיל

"מה חג שבעה [אף אבלות שבעה", שכתבו שאי אפשר ללמוד מאבלות דיעקב אבינו לכל אבלות שנמשכת שבעה ימים, לפי שאבלותו היתה משונה, שהרי נהגה קודם קבורה, ואין למדין ממנה]³⁵¹.

ונראה [כמו שפירשנו לעיל] שהכל כמו אותו במצרים, כמו שנאמר ויבכו אותו מצרים שבעים יום, ומספד לא נודע מהו, [כלומר לא נודע אם הספידוהו במצרים, לפי שלא נאמר מספד אלא בגורן האטד], [ועל כל פנים] מוכרח שעשו דין 'שלישים' במצרים, ואף על פי שלא נקבר - כנקבר דמי, כיון ששמו אותו בארון שהוא תחלת הקבורה. והאבלות השניה הזאת, נראה דעשאה לכבוד הבאים שבאו לנחמו [בגורן האטד], עשה שבעה ימים מפני ה'רואין, ואחר כך כשבאו למערה - [מערת המכפלה] - קברוהו, ותכף אחר הקבורה חזר למצרים.

ועם זה יבא נכון אומרו ויָשֶׁב יוֹסֵף מִצְרַיִם הוּא וְאָחִיו וְכָל הָעָלִים אִתּוֹ לִקְבֹּר אֶת אָבִיו אַחֲרֵי קִבְרוֹ אֶת אָבִיו

(נ יד), ומאמר "אחרי קברו" הוא יתר מאד, דפשיטא שאחרי כן חזר למצרים [ולא לפני כן]. אלא להודיע מה שכתבנו (לעיל), שפרעה הקפיד עליו שלא יתעכב כלל שם, שכן דקדק פרעה בלשונו לאמר עֲלֵה וקבור את אביך כאשר השביעך, לומר שמפני הדחק אני משלחך, בשביל השבועה, וכמו שנתבאר לעיל³⁵².

וַיֵּרְאוּ אֶחָי יוֹסֵף כִּי מֵת אָבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטְמֵנוּ יוֹסֵף וְהָשִׁב יָשִׁיב לָנוּ אֶת כָּל הַדָּעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ. וַיִּצְווּ אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אֲבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר. בֶּה תֵּאֱמָרוּ לְיוֹסֵף אֲנָא שָׂא נָא פֶשַׁע אֲחִיךָ וְגו' (נ טו-יז). יֵשׁ לַחֲקוֹר אִם יַעֲקֹב אֲבִינוּ עָ"ה יָדַע מִמְכִּירַת יוֹסֵף אוֹ לֹא. הֶרֶמְבִּין ז"ל (לעיל מה כז) כתב שלא ידע, שאם ידע - היה להם לאמר לאביהם שיאמר אל יוסף פה אל פה מה שאמרו הם "שא נא לפשע" וכו'. עכ"ד ז"ל.³⁵³ אבל ממדרשי רז"ל על פסוק "מטרף

351. ונלע"ד דבגורן האטד אי אפשר לתרץ דדמי להא דמי' שעה הנ"ל, דהא כבר הוצא מארוננו או ממערת קבורתו, ואם נאמר שלא נהגו אבלות במצרים, ודאי הוא שאינם יכולים כעת לנהוג בה לאחר שהוציאוהו ממערתו או מארוננו וטרם קבורה.

352. ולזה כתב "אחרי קברו" - לומר שתכף אחרי קברו חזר ולא התעכב, כמו שצוהו פרעה. ומה מוכח שכבר נהגו אבלות במצרים ולא הוצרכו לנהוג בה לאחר קבורה, שאילו היו מקינים בה אחר קבורה, לא היה פרעה מונעם מזה, כפי שלא מנע את האבל בגורן האטד, ומדכתיב וישב יוסף מצרימה וכו' אחרי קברו וכו', מוכח כנ"ל.

353. וזה לשון הרמב"ן ז"ל: יראה לי על דרך הפשט שלא הוגד ליעקב כל ימיו כי אחיו מכרו את יוסף, אבל חשב כי היה תועה בשדה והמוצאים אותו לקחוהו ומכרו אותו אל מצרים, כי אחיו לא רצו להגיד לו חמתם, אף כי יראו לנפשם פן יקצוף ויקללם, כאשר עשה בראובן ושמעון ולוי (להלן מט ג - ז). ויוסף במוסרו הטוב לא רצה להגיד לו, ולכך נאמר ויצו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר וגו', ואלו ידע יעקב בענין הזה היה ראוי להם שיחלו פני אביהם במותו לצוות את יוסף מפיו, כי ישא פניו ולא ימרה את דברו, ולא היו בסכנה ולא יצטרכו לבדות מלכם בדברים.

בני עלית", גם על אומרו "וימרוהו ורובו וישטמוהו" נראה שידע.

ולקוצר דעתי שראית רבנו [הרמב"ן] ז"ל
היא עצמה ראייה להיפך, שאילו לא ידע - איך מלאם לבם לומר שאביו צוה וכו' שא נא לפשע, שמסתמא היה מפרסם אצלם ובחזקת שיעקב אינו יודע, ובודאי שאלו ידע - היה מוכיחם, ואם נאמר שלא ידע, גם יוסף ידע שאביו לא ידע, ואיך יאמרו "אביך צוה", אלא ודאי שיעקב אבינו ע"ה ידע. ולקושית הרמב"ן ז"ל יש לתרץ שלא חשדו ביוסף כלל שיטור להם איבה, ו[הרין] הוא אמר להם "ועתה אל תעצבו ואל יחר כי למחיה שלחני" וכו', אך אחרי מיתתו [של יעקב] ראו בו קצת שנוי, כמו שנאמר "ויראו אחי יוסף" וגו' כפירש"י ז"ל, ולזה הוזקקו [למכסים] זה:

לו ישטמו. מאמר לו על הכנה הזו לא
מצאנו כי אם בלשון הלואי, כמו "לו מתנו" (במדבר יד ב), "לו יחי בדבריד" (לעיל ל ד) או בלשון אולי "כמו לו הקשבת" (ישעיה מח יח), אבל זה שהוא בלשון שמה - לא מצאנו דוגמתו בכל המקרא, וכך כתב רש"י. ולפי פשוטו - אחר שלא נשאר בידינו לשון הקודש כי אם מה שלמדנו מלשון תורתנו - ממנה יש ללמוד הלשון, וכך הוא³⁵⁴.

ודרך דרש אומר, שרמז הכתוב מה שהיה בלבם, [והוא: כי] אף שהיו עושים מצדקי לשלא יגמלם רע, מכל מקום היו מקצתם

אומרים מי יתן וישטמו יוסף ויגמלנו רע, ונשאר נקים מעון מכירתו לעולם האחרון. ואפשר שקצתם אמרו כן בפירוש, וקצתם לא נראה להם כן, כי ישתדל האדם לברוח מן הרע כל מה שיוכל, ונמנו וגמרו בדברי האחרונים, ולזה עשה הכתוב לשון שיסבול מאמר שתי הכתות:

ובזה יובן אומרם **אנא שא נא פשע אחיך ותטאתם כי רעה גמלוך ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך** (ג יו). ויש לדקדק הכפל "פשע אחיך ותטאתם", גם [שנקט] בהיפך [מסדר] אומרם (תוספתא יומא ב א) "חטאתי עויתי פשעתי", גם אומרו "ועתה" יתרה. ונראה שהם עשו לו שני דברים, הראשונה קשה מן השניה: א' השליכוהו אל הבור אשר במדבר, ופשיטא שימות שם, וכל שכן לפי רבותינו ז"ל (שבת כב). שהיה מלא נחשים. והב' היא המכירה, שיש תקוה [שלא ימות] ובפרט אחר שיצא ממנו טוב. ולזה אמר **שא נא פשע אחיך** - הראשונה, ו**חטאתם** - השניה **כי רעה גמלוך**. ואומרם **ועתה שא נא**, רצו לומר כי יודעים אנו שנקבל עונשנו על זה, אך מכל מקום **ועתה שא נא** בדיני אדם, והרי אנו **עבדי אלהי אביך**, והנח לנו דניקום בדיני שמים.

ולזה **ויבך יוסף בדברים אליו** (שם). שראה בצערם שמוכנים לקבל עונש, והמו מעיו להם. ולזה אמר **אל תיבאו כי תתחת**

354. נראה שרצונו לומר שמכאן למדנו ש"לו" מתפרש גם כן בלשון "שמה".

אֱלֹהִים אָנִי (פסוק יט). וקצת קשה, דודאי יכול להרע להם. אלא רוצה לומר: וכי אני אעשה עצמי תחת אלהים לנקום נקמתי שזה מעשה רשעים, ומה אעשה לכם. ולזה לא תחוושו ממני על הפשע הא' ועל החטאת הב', **וְאַתֶּם חֹשְׁבֵתֶם עָלַי רָעָה וְגוֹי, וְעַתָּה בְּעוֹלָם הַזֶּה אֵל תִּירָאוּ:**

ועוד יש לפרש אומרם לו ישתמנו, שאין הרע המגיע מהאויב בסתר כמו אויב בגלוי, רצוני [לומר]: כאשר יהיה האויב ידו תקיפה על שכנגדו. כי אם לא יפרסם שנאתו, לא יהיה הרע המגיע ממנו כי אם כשיוכל עשותו בלא דעת האחר, ויהיה מועט, לא כן כשיהיה אויב מפרסם, שאז יעשה כל יכולתו עליו, ויהיה הרע המגיע ממנו מרבה. וזה ידוע ממנהג המלכים עם עבדיהם, והוא מבואר בחוש. ולזה אמרו מי יתן והיה שישטמנו יוסף ולא יפרסם שנאתו אלינו, והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו, כי החשבה הנעשית מאתו בדרך הסתר וכשמתבייש ממנו - אינה רעה כל כך, אך חוששים אנו שמה יגלה שנאתו.

ולזה ויצונו אל יוסף לאמר **אֲבִיךָ צוּה וְגוֹי אֲנִי שֶׁאֵין נֹא פֶשַׁע וְגוֹי** (פס' מז-יו), שאם באולי תשאר שנאה - תשאר בלבך, ולא יהיה התגמול [קשה] כל כך. ועין בספר **ראשית דעת** (מאמר כג פ"ד) שפירש גם כן בסגנון זה, אלא שפירש "הלואי יגזם לעשות לנו רע, שאז ינוח בעסו". עכ"ד. ודקדוק "ישטמנו" אינו סובר פירושו ז"ל. והנה יוסף נתחכם להודיעם שאין לו שנאה לא בסתר ולא בגלוי. והנה הם שלחו על ידי שליח. ויש

לדקדק, ומעיקרא היה להם הם עצמם לילך לפניו אך מעיקרא, נתביישו לילך בחושבם שעל כל פנים עברתו שמרה נצח, ולא היו משתדלים כי אם לשלא יגלה רעתו להם, ואך אחרי ראותם ויבך יוסף בדברים אלו - ידעו [שלבן] שלם, ולזה וילכו גם אחיו ויפלו לפניו וגו'.

ואז וינחם אותם וידבר על לבם (פס' כא). יאמר על פי דרכנו: דבר על מה שהיה בלבם שלא תזוז שנאתו, [ואמר] כי חלילה לו מעשות זאת. ובמדרש אמרו (על פסוק זה) **וְכִי יֵשׁ לְךָ אָדָם שֶׁמְדַבֵּר עַל הָלֵב? אֵלֵּא, דְּבָרִים הַמִּתְקַבְּלִים עַל הָלֵב: "וְיִמָּה עֲשֵׂרָה נְרוֹת לֹא יִכְלֹוּ לִכְבוֹת נֵר אֶחָד, אֶחָד יִכְלֹוּ לִכְבוֹת עֲשֵׂרָה"** עכ"ל. וכל המפרשים הקשו על בעל המאמר דמאי קושיא, כן דרך לשון הקודש [כמו] "דברו על לב ירושלים" וגו' (ישעיה מ ב).

ונראה שהוקשה לו, שהמורגל (פירוש: הרגילות) בלשון זה "לדבר על לב" [ענינו] - לדבר על לב] הנעלב לפייסו, אבל כאן [הוא] בחיפך, שיוסף הוא הנעלב מהם, ומאי קאמר "וידבר על לבם" משמע שבא לפייסם על אשר עשה להם. ובעל המאמר לא הקשה בלשון צח, שכן יש אדם שאף שיהיה חכם גדול, לפעמים לישנו לא תדבר צחות, ובאומר: יש לך אדם כזה שהוא נעלב, שיצדק בו לשון זה ש"מדבר על הלב" של הנעלב, אלא דברים המתקבלים על הלב וכו', מה שאין כן במאמר "דברו על לב ירושלים" הוא כפשוטו, על מה שקרה לה, לפייסה ולהסיר דאגתה מלבה. ועין במהראנ"ח ז"ל

עוד בפירוש מאמר זה, ופירושו דחוק לקוצר דעתי מאד יְעִינ שם.

והגיד הכתוב שקנים יוסף דברו, באומרו (פסוק כב) **וַיָּשָׁב יוֹסֵף בְּמִצְרַיִם הוּא וּבֵית אָבִיו**, לומר שהיה מקרבם, וחברתו עמהם תמיד:

וַיְחִי יוֹסֵף מֵאָה וָעֶשְׂרִי שָׁנִים (נ כב). במדרש רבה פרשה זו (פר' ק' פיסקא ג) נתנו טעם שנקצרו שני חייו, שקרוב לחמשה פעמים היה שומע עבדך אבינו ושותק. ובמהראנ"ח (ריש פרשת ויגש דף כג ע"א) הביא מדרש שאמר: עשרה פעמים, ונדחק בפירוש, שהתשלום - בדברי המליץ (כן פירש הרב 'ידי משה'), **וַאֲנִי יוֹדֵעַ הִכֵּן מֵצֵאוֹ**. (א"ה: כן איתא בפרקי דר"א פרק לט). גם מה שאמר שהיה ראוי לחיות יוסף ק"ך שנה, איני יודע סמך למספר זה. (א"ה: כן איתא בפירוש מהר"ו על המדרש רבה מקרא דוהיו ימיו ק"ך שנה).

ונראה לי שנוסחא משובשת נזדמנה לפניו, והנוסחא האמתית [היא] שיש בידינו.

והקרוב אלי שיוסף היה ראוי לחיות קמ"ז כאביו, שהרי נדמה לו בכל מיני דמיון כנזכר במדרש רבה (פר' פ"ד) בפסוק **אלה תולדות יעקב יוסף**, ונחסרו משנותיו ל"ז שנים על שולל בכבוד אביו, ול"ז הוא בהיפוך ז"ל לשון ולול, או על זרע לבטלה שיצא מיוסף בעת שנעץ צפרני רגליו בקרקע, כמו שאמרו בבראשית רבה (פר' פ"ז). וכן ראיתי כתוב בספר דרושים להרב אדוני אבי ז"ל בשם מדרש אחד (הובא בספר ילקוט חדש מערכת דוד אות נח) של"ז שנים נחסרו, ונמלם דוד המלך ע"ה. [וזה] מסכים למה שכתבתי שקמ"ז שנים היה ראוי לחיות, לאפוקי מהמספר שעשה הרב ז"ל, שאין לו סמך:

וַיָּמָת יוֹסֵף בֶּן מֵאָה וָעֶשְׂרִי שָׁנִים וַיַּחַנְטוּ אֹתוֹ וַיִּישָׁם בְּאֶרֶן בְּמִצְרַיִם (נ כו). גלגל ה' יתעלה השגחתו על יוסף שלא קברוהו בעפר מצרים, רק נשאר בארון במצרים, ולא שתו לבם המצריים לקוברו, כדי שיהיה מוכן לשעת הגאולה:

